

TZ-one

malá

ILUSTROVANÁ ENCYKLOPEDIE

Až

- 30 000 hesel ze všech oblastí lidské činnosti
- 2 500 doprovodných č/b ilustrací, tabulek
- barevná příloha

Informace pro uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v žádné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Používání elektronické verze knihy je určeno jen osobě, která ji legálně nabyla, a to v rozsahu stanoveném autorským zákonem.

Jakékoliv neoprávněné užití jako např. kopírování, úpravy, konverze do jiných formátů, prodej, pronájem, půjčování, darování, umístování na servery, sdílení atp. je zakázáno!

malá ILUSTROVANÁ ENCYKLOPEDIIE

Malá ilustrovaná encyklopedie vychází vstříc trvalému zájmu čtenářů o naučný slovník typu A/Ž -jednosvazkový, menšího formátu, stručný a vysoce aktuální.

Toto dílo původní české encyklopedické tvorby navazuje na dřívější práce nakladatelství Encyklopedický dům, na *Encyklopedický slovník* z roku 1993 a na třísvazkovou *Ilustrovanou encyklopedii* z roku 1995.

Více než 30 000 hesel ze všech oblastí lidské činnosti, doplněných 2 500 černobílými ilustracemi a 4 barevnými přílohami, nabízí nejširší vrstvě uživatelů základní obecné i speciální informace z oborů, které netvoří součást jejich odborného vzdělání. Především však tvůrci Malé ilustrované encyklopedie měli při vzniku díla na mysli školní mládež.

Informace o původním knižním vydání:

Redakční uzávěrka 31.3.1999

Ilustrace elektronicky zpracovali

Mgr. František Brabec a RNDr. Miloslava Lavičková

Vydal Encyklopedický dům, spol. s r.o.

Autoři a konzultanti

PhDr. Jan Barták, DrSc.; doc. RNDr. Jindřich Bečvář, CSc.; doc. Ing. Miroslav Bechyně, DrSc.; PhDr. Mikuláš Bek, Dr.; doc. PhDr. Marie Benešová, DrSc.; PhDr. Jana Benkovská; PhDr. Zdeněk Beran; +Mgr. Hana Bradnová; PhDr. Michal Bregant; doc. Ing. Josef Břečka, CSc.; Ing. Jan Čábelka, CSc.; doc. Ing. Radek Čada, CSc.; PhDr. Zbyněk Černík; doc. PhDr. Petr Čornej, CSc.; PhDr. Marie Dohnalová; prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc.; RNDr., PhMr. Pavel Drábek; PhDr. Petr Dudek; PhDr. Eugenie Dufková; PhDr. Petr Fejtek; prof. ThDr. Pavel Filipi; RNDr. Milan Fišera, CSc.; Jaroslav Folta, CSc.; PhDr. František Fröhlich; doc. RNDr. Eduard Fuchs, CSc.; Ing. Marcel Grün; prof. Ing. Jan Hampl, CSc.; PhDr. Markéta Hejkalová; PhDr. Eduard Hodoušek; doc. Ing. Jaroslav Holoubek, CSc.; JUDr. Daniel Holubkov; doc. PhDr. Jiří Holý, CSc.; doc. RNDr. František Horník, CSc.; PhDr. Anděla Horová; PhDr. Václav Hubinger, CSc.; PhDr. Marcella Husová, CSc.; doc. PhDr. Jan Hyvnar, CSc.; +Kamil Chrobák; PhDr. Eliška Chrobáková; PhDr. Jan Jaroš; +Ing. Jiří Jelen, CSc.; Ing. Milic Jiráček, CSc.; doc. MUDr. Václav Jirásek, CSc.; PhDr. Marie Judlová-Klimešová; +Jaroslav Kabíček; doc. PhDr. Helena Kadečková, CSc.; Ing. arch. Jan Kaigl; PhDr. Jan Kalivoda; Dušan Karpatský; doc. Ing. arch. Karel Kibic, DrSc.; doc. Ing. Hana Klabáčková, CSc.; RNDr. Ludvík Kopačka, CSc.; Ing. Martin Košťál; JUDr. Věra Koťátková; prof. MVDr. Karel Koudela, DrSc.; prof. RNDr. Václav Král, DrSc.; PhDr. Jana Křehlová; RNDr. Jiří Kříž, CSc.; Ing. Pavel Kubín, CSc.; PhDr. Karel Kubiš, CSc.; PhDr. Vlasta Kubišová; PhDr. Viktor Kudělka, CSc.; doc. RNDr. Jiří Langer, CSc.; RNDr. Miloslava Lavičková; Ing. Alena Léblová; doc. PhDr. Jan Lehár, CSc.; Daniela Lehárová; PhDr. Eva Lukášová; Martina Macková; PhDr. Vladimír Macura, DrSc.; Nina Malíková; Marcela Melicharová; PhDr. Milada Motlová; doc. RNDr. Ludvík Mucha, CSc.; doc. PhDr. Vladimír Nálevka, CSc.; PhDr. Jiří Našinec; doc. RNDr. Jan Němeček, DrSc.; Václav Němeček, dipl. tech.; +doc. PhDr. Ladislav Niklíček, CSc.; RNDr. Dagmar Nová; prof. Ing. Václav Novák, DrSc.; PhDr. Ludmila Nováková; RNDr. Jiří Novotný; PhDr. Vladimír Novotný; PhDr. Václava Nývltová, CSc.; doc. PhDr. Jiří Opelík, CSc.; Ing. Jaroslav Oržendovič; doc. PhDr. Bohumil Palek, DrSc.; PhDr. Jan Pargač, CSc.; PhDr. Jiří Pelán; PhDr. Jan Pelikán, CSc.; doc. MUDr. Blahoslav Petr, CSc.; RNDr., Ing. Jiří Peterka; Ing. František Petrásek; doc. Ing. Miroslav Petrásek, CSc.; RNDr. Erika Pflegerová; doc. PhDr. Aleš Pohorský, CSc.; Jitka Polanská; doc. Ing. Vratislav Preclík, CSc.; PhDr. Ondřej Prokop; ThDr. Martin Prudký; RNDr. Vladimír Roskovec, CSc.; PhDr. Vít Roubíček; Miroslav Rozsypal; Jitka Růžičková; PhDr. Petr Skala; doc. RNDr. Ladislav Skokan, CSc.; PhDr. Eleonora Slavičková, CSc.; Mojmír Sobotka; Mgr. Jan Sokol; PhDr. Kateřina Svobodová; Ivan Šiler; PhDr. Petr Šisler; prof. Ing. Vítězslav Škoda, CSc.; RNDr. Mojmír Šlachta; Alena Šlechtová; RNDr. Milan Špůrek, CSc.; doc. Ing. Jiří Šťastný, CSc.; PhDr. Jiřina Táborská, CSc.; Ing. Jan Tůma; PhDr. Milan Tvrdlík, CSc.; PhDr. Zuzana Vimrová; Alena Vlčková; doc. RNDr. Jiří Vohlídal, CSc.; Ing. Jan Vojtek, CSc.; PhDr. Otakar Volenec, CSc.; RNDr. Aleš Ždimera

Sestavili

PhDr. Eliška Chrobáková; Ladislav Křehla; RNDr. Miloslava Lavičková; Ing. Alena Léblová; RNDr. Erika Pflegerová

Hesla jsou řazena abecedně, rozhoduje abecední pořadí prvního tučně vytištěného slova, teprve potom abecední pořadí druhého a následujících tučně vytištěných slov; u biografických hesel stejného příjmení rozhoduje křestní jméno, u panovníků stejného jména rozhodují římské číslice. Z diakritických znamének se přihlíží pouze k písmenům české abecedy č, ř, š, ž, k ostatním diakritickým znaménkům, jako jsou kroužek, háček, přehláska, se nepřihlíží, k délce hlásek se rovněž nepřihlíží.

Tučně jsou vyznačeny názvy hesel.

Kurzívou jsou vyznačeny názvy oborů, odborné řecké a latinské termíny (především z botaniky, biologie, medicíny a farmacie). Dále jsou kurzívou vyznačeny názvy listin a zákonů, novin a časopisů, vědeckých a uměleckých děl. U vědeckého nebo literárního díla, které nebylo přeloženo do češtiny, je kurzívou uveden originální název a obyčejným písmem překlad tohoto názvu; u díla, které bylo vydáno v českém překladu, je uveden pouze titul českého překladu kurzívou; výjimku tvoří (s ohledem na jazyky vyučované na středních školách) literární díla psaná původně anglicky, francouzsky, italsky, německy, španělsky a latinsky, u nichž je originální název uveden vždy.

Zkratky užívané v textech jsou buď uvedeny v Seznamu zkratk, nebo mají samostatné, zpravidla odkazové heslo. Opakování názvu hesla v textu tohoto hesla je nahrazeno prvním písmenem s tečkou, v případě víceslovného názvu hesla prvními písmeny s tečkami.

Odkazový aparát je omezen na jediný znak ☞), užívaný jak pro přímý odkaz (viz), tak pro nepřímý odkaz (viz též) upozorňující na související hesla. Ve svém celku je slovník sestaven v uzavřeném informačním okruhu, používané odborné termíny mají samostatná hesla nebo jsou na místě zmínky vysvětleny, osobnosti mají samostatná hesla nebo mají na místě zmínky uvedena životní data. **Jazyková stránka** slovníku se v zásadě řídí *Pravidly českého pravopisu*, školní vydání Pansofia, Praha 1993, *Pravidly českého pravopisu*, Academia, Praha 1993, a *Dodatkem ke školnímu vydání Pravidel českého pravopisu z roku 1993*, MŠMT, Praha 1994, zpracovaných Ústavem pro jazyk český AV ČR v Praze. Výjimkou jsou názvy hesel obsahující výrazy chemického názvosloví, které se řídí současně platnou terminologií; progresivní tvar podle *Pravidel českého pravopisu* je pak uveden za názvem hesla jako synonymum, v případě nutnosti i jako odkazové heslo a běžně se užívá v textech. Města, provincie a některé další geografické objekty jsou textovány pod originálním jménem; vžitá česká podoba následuje za názvem hesla jako synonymum, případně je uvedena jako odkazové heslo a běžně se používá v textech.

Výslovnost, případně i původ slov se uvádí v hranatých závorkách za tučně psaným názvem hesla. Je vyznačena všude tam, kde se odchyluje od psané podoby. Není uvedena u přepisů z azbuky, alfabety, z orientálních a afrických jazyků, protože již přepis těchto slov do latinky zpravidla výslovnost naznačuje. Přepis výslovnosti se neřídí mezinárodní fonetickou transkripcí, je co nejvíce zjednodušen, i když tím v některých případech dochází k drobným nepřesnostem; cílem bylo zaznamenat výslovnost pouze písmeny české abecedy. **Redakční uzávěrka** díla byla 31. 3. 1999. Některé politické, geografické a biografické údaje byly převzaty z příručky *Der Fischer Weltalmanach 1999*. K celkové aktualizaci textů byly v maximální možné míře využity informace z mezinárodní počítačové sítě *Internet*.

Použité zkratky a symboly

(zkratky přídavných jmen platí i pro příslovce)

abs.	absolutní	fak.	fakulta, fakultní
ad.	a další	farm.	farmacie, farmaceutický
adm.	administrativa, administrativní	fašist.	fašistický
afr.	africký	feud.	feudalismus, feudální
aj.	a jiné	fil.	filozofie, filozofický
akad.	akademie, akademik, akademický	filat.	filatelie, filatelistický
akt.	aktivní	film.	filmový
am.	americký	fín.	finance, finanční
anat.	anatomie, anatomický	fot.	fotografie, fotografický
angl.	angličtina, anglický	fr.	francouzština, francouzský
anorg.	anorganický	fyz.	fyzika, fyzikální
ant.	antika, antický	fyziol.	fyziologie, fyziologický
antr.	antropologie, antropologický	gen.	generál, generální
ap.	a podobně	genet.	genetika, genetický
arab.	arabština, arabský	geod.	geodézie, geodetický
arch.	architektura, architektonický	geof.	geofyzika, geofyzikální
archeol.	archeologie, archeologický	geogr.	geografie, geografický
as.	asijský	geol.	geologie, geologický
astr.	astronomie, astronomický	geom.	geometrie, geometrický
astrol.	astrologie, astrologický	germ.	germánský
at.	atomový	got.	gotika, gotický
at. č.	atomové číslo	graf.	grafika, grafický
atd.	a tak dále	h.	hora, horský
austr.	australský	hebr.	hebrejšťina, hebrejský
automat.	automatický	hist.	historie, historický
auton.	autonomie, autonomní	hl.	hlavní
balk.	balkánský	hl. m.	hlavní město
bank.	bankovní	hol.	holandština, holandský
bar.	baroko, barokní	hor.	hornictví, hornický
bás.	básnický	hosp.	hospodářství, hospodářský
belg.	belgický	hud.	hudba, hudební
bibl.	biblický	hum.	humanismus, humanistický
biol.	biologie, biologický	hut.	hutnictví, hutní, hutnický
bolš.	bolševický	chem.	chemie, chemický
bot.	botanika, botanický	chorv.	chorvatština, chorvatský
braz.	brazilský	ideol.	ideologický
brit.	britský	ind.	indický
bulh.	bulharština, bulharský	instr.	instrumentální
býv.	bývalý	it.	italština, italský
byz.	byzantský	J	jih
celk.	celkový	j.	jezero, jezerní
centr.	centrální	j. š.	jižní šířka
cest.	cestovní	jad.	jaderný
církv.	církev, církevní	jap.	japonština, japonský
č.	čeština, český	jaz.	jazyk, jazykový, jazykověda
čas.	časopis, časopisecký	jed.	jednotka
část.	částecný	již.	jižní
čín.	čínština, čínský	jm.	jméno
Čs.	československý	jug.	jugoslávský
dán.	dánština, dánský	JV	jihovýchod
dem.	demokracie, demokratický	juv.	jihovýchodní
dipl.	diplomacie, diplomatický	JZ	jihozápad
div.	divadlo, divadelní	jz.	jihozápadní
dl.	dlouhý	kan.	kanadský
dop.	doprava, dopravní	kap.	kapitalismus, kapitalistický
dpt.	departement	kart.	kartografie, kartografický
dram.	dramatický	kat.	katolický
důl.	důležitý	kelt.	keltický
dyn.	dynastie	klas.	klasický
eg.	egyptština, egyptský	klasic.	klasicismus, klasicistický

ekol.	ekologie, ekologický	klimat.	klimatologie, klimatologický
ekon.	ekonomie, ekonomika, ekonomický	kolon.	kolonie, koloniální
el.	elektrický	kom.	komunismus, komunistický
elchem.	elektrochemický	kosm.	kosmonautika, kosmický
elmag.	elektromagnetický	kožel.	koželužství, koželužský
elmech.	elektromechanický	kr.	kraj, krajský
elstat.	elektrostatický	kr. m.	krajské město
eltech.	elektrotechnika, elektrotechnický	král.	království, královský
energ.	energetický	krit.	kritický
est.	estetika, estetický	kř.	křesťanství, křesťanský
etnogr.	etnografie, etnografický	ks	kus
evang.	evangelický	KS	komunistická strana
evr.	evropský	kult.	kultura, kulturní
lat.	latina, latinský	port.	portugalština, portugalský
lat.am.	latinskoamerický	potr.	potravinařství, potravinářský
lék.	lékařství, lékařský	prac.	pracovník, pracovní
les.	lesnictví, lesnický	práv.	právní
let.	letectví, letecký	prez.	prezident, prezidentský
lid.	lidový	prof.	profesor
lih.	lihovarnictví, lihovarnický	protest.	protestantství, protestantský
lit.	literární	prům.	průmysl, průmyslový
liter.	literatura	př. n. l.	před naším letopočtem
log.	logika, logický	překl.	překladatel, překladatelský
m n. m.	metrů nad mořem	příp.	případně
m.	město, městský	přír.	přírodní
maď.	maďarština, maďarský	pseud.	pseudonym
mag.	magnetický	psychol.	psychologie, psychologický
mak.	makedonština, makedonský	pův.	původ, původní
mat.	matematika, matematický	radioakt.	radioaktivní
max.	maximum, maximální	rak.	rakouský
ME	mistrovství Evropy	rak.-uh.	rakousko-uherský
mech.	mechanika, mechanický	real.	realismus, realistický
měn. jed.	měnová jednotka	rel.	relativní
met.	meteorologie, meteorologický	rel. at. hm.	relativní atomová hmotnost
mex.	mexický	rel. mol. hm.	relativní molekulová hmotnost
mez.	mezinárodní	renes.	renesance, renesanční
mil.	milion	Rep.	republika, republikánský
min.	minimum, minimální	resp.	respektive
min.	ministr, ministerstvo, ministerský	Rev.	revoluce, revoluční
miner.	mineralogie, mineralogický	Roč.	roční
mj.	mimo jiné	Rom.	románský
ml.	mladší	romant.	romantismus, romantický
mld.	miliarda	rostl.	rostlinný
mol. hm.	molekulová hmotnost	rozhl.	rozhlasový
mor.	moravský	rtg.	rentgenový
MS	mistrovství světa	Rum.	rumunština, rumunský
muz.	muzeum	Rus.	ruština, ruský
mytol.	mytologie, mytologický	ř.	řeka, říční
n. l.	našeho letopočtu	Řec.	řečtina, řecký
náb.	náboženství, náboženský	Řed.	ředitel
nacist.	nacistický	Řím.	římský
nám.	námořní	římkat.	římskokatolický
např.	například	S	sever
nár.	národní	s. š.	severní šířka
nár.osvob.	národněosvobozenec	Sat.	satirický
Nc	Nobelova cena	sděl.	sdělovací
něm.	němčina, německý	Sev.	severní
niz.	nizozemština, nizozemský	sklář.	sklářství, sklářský
nor.	norština, norský	sl.	slovenština, slovenský
o.	ostrov, ostrovní	Soc.	sociální
obč.	občanský	Soc.dem.	sociálnědemokratický
obch.	obchod, obchodní	social.	socialistický

obj.	objektivní	sociol.	sociologie, sociologický
obl.	oblast, oblastní	souč.	současnost, současný
obl. m.	oblastní město	Sov.	sovětský
obv.	obvyklý	spol.	společnost, společenský
obyv.	obyvatel, obyvatelstvo	sport.	sportovní
odb.	odborný	srb.	srbština, srbský
okr.	okres, okresní	srbch.	srbochorvatština, srbochorvatský
opt.	optika, optický	st.	starší
org.	organický	st.	století
orch.	orchestr, orchestrální	stát.	státní
orient.	orientální	statist.	statistický
osvob.	osvobozenec, osvoboděný	stav.	stavebnictví, stavební
ox. č.	oxidační číslo	stroj.	strojírenství, strojírenský
ozn.	označení, označovaný, označuje se	stř.	střední
paleont.	paleontologie, paleontologický	střed.	středověk, středověký
pap.	papírenství, papírenský	stsl.	staroslověnština, staroslověnský
pedag.	pedagogika, pedagogický	subj.	subjektivní
pedol.	pedologie, pedologický	SV	severovýchod
pěst.	pěstování, pěstuje se	sv.	severovýchodní
piv.	pivovar, pivovarnictví, pivovarnický	sv.	svatý
poč.	počátek, počáteční	svět.	světový
poh.	pohoří	svob.	svobodný
pol.	polovina	symf.	symfonie, symfonický
pol.	polština, polský	SZ	severozápad
polit.	politika, politický, politologie	sz.	severozápadní
polygr.	polygrafie, polygrafický	šp.	španělština, španělský
popř.	popřípadě	švéd.	švédština, švédský
švýc.	švýcarský	vod.	vodní
t. subl.	teplota sublimace	voj.	vojenství, vojenský
t. t.	teplota tání	VS	vysoká škola
t. v.	teplota varu	všeob.	všeobecný
tech.	technika, technický	vých.	východní
technol.	technologie, technologický	výj.	výjimka, výjimečný
těl.	tělovýchova, tělovýchovný	výp. tech.	výpočetní technika
teol.	teologie, teologický	výr.	výroba, výrobní
teor.	teorie, teoretický	výt.	výtvarný
text.	textilnictví, textilní	výzk.	výzkum, výzkumný
tis.	tisíc, tisíciletí	význ.	význam, významný
tj.	to jest	vzáj.	vzájemný
trop.	tropický	Z	západ
tur.	turistický	z. d.	západní délka
tv.	televize, televizní	zahr.	zahraničí, zahraniční
tzv.	tak zvaný	zák.	zákon, zákonný
úč.	účetnictví, účetní	zák. č.	zákon číslo
uh.	uherský	zakl.	zakladatel, zakladatelský, zakládající
ukr.	ukrajinština, ukrajinský	zákl.	základ, základní
um.	umění, umělecký	zal.	založený, založil
univ.	univerzita, univerzitní	záp.	západní
úř.	úřední	zejm.	zejména
ÚV	ústřední výbor	zeměd.	zemědělství, zemědělský
V	východ	zkr.	zkratka
vál.	válečný	zn.	značka
vč.	včetně	zool.	zoologie, zoologický
v. d.	východní délka	zv.	zvaný
věd.	vědecký	zvl.	zvláštní
věd.-tech.	vědecko-technický	žel.	železnice, železniční
veř.	veřejnost, veřejný	žid.	židovský
veter.	veterinární	živoč.	živočišný
vin.	vinařství, vinařský		
vl.	vlastní	↳	viz, viz též
vl. jm.	vlastním jménem	□	přiřazení hesla k oboru

hodnotě dováženého zboží; obdobně stanovení daně z prodáváného zboží procentní sazbou z ceny zboží či hodnoty přidané zpracováním.

adagio [adádžo, it.], □ *hud.* a) pomalu, volně; b) skladba nebo její část v tomto tempu.

Adam, podle knihy *Genesis* první člověk, muž stvořený Bohem v ráji; tělo z hlíny (odtud význam pův. hebrejského jména *A. ze země, z červené hlíny, člověk pozemšťan*), život vdechnutý Bohem.

Adam z Veleslavína Daniel, 31.8.1546–18.10.1599, č. knihtiskař a organizátor lit. života; zeť a nástupce J. Melantricha z Aventina. Vydával populárně-naučné spisy, řadu z nich přeložil nebo jaz. upravil (tzv. veleslavínská čeština se stala zákl. spisovného jazyka).

Adamec Ladislav, *10.9.1926, č. politik. 1969–87 místopředseda vlády ČSR, 1987–88 předseda vlády ČSR, 1988–89 předseda vlády ČSSR. 1989–90 předseda KSC.

Adamira Jiří, 2.4.1926–14.8.1993, č. herec. 1952–62 člen Státního divadla v Ostravě, 1962–90 Real. divadla v Praze, od 1990 ND. Činný i ve filmu (*Sihán a podezřelý*), televizi (*Egyptologové, Španěle v Praze*), rozhlasu a dabingu, recitátor.

adamité, náb. sekta hlásající návrat k přirozenému životu, zahrnujícímu i sexuální uvolněnost. V č. prostředí doložení za husitství, kdy se odštěpili od táborů a 1421 vytvářeli komuny; zlikvidováni J. Žižkou.

Adamová Jaroslava, *15.3.1925, č. herečka. Činná zejm. v divadle (1962–90 členka Městských div. pražských) a jako recitátorka (monodrama J. Cocteau *Lidský hlas*).

Adamovič Alěš, 3.9.1927–26.1.1994, bělorus. spisovatel; mluví generace přelomu 50. a 60. let. Autor románů a dokumentárních próz s tematikou 2. svět. války (*Návrat do Chatyně, Katani*).

Adams [edemz] Robert, *5.10.1917, angl. sochař. Jeho díla ze dřeva, kamene, betonu i kovu mají střízlivý nefigurativní výraz se sklonem ke geometrizaci a architektuře.

Adana, m. na J Turecka na dolním toku řeky Seyhan; 1,05 mil. obyv. (1995). Správní středisko stejnojmenné provincie. Hosp. a obch. centrum přímořské zeměd. oblasti. Dop. křižovatka. Mez. letiště. Univerzita. – Chetitské osídlení asi 1400 př. n. l., 335–334 př. n. l. dobytá Alexandrem Velikým, od konce 7. st. v rukou Abbásovů, 1378–1516 turkmenská nadvláda. 1516 dobytá Selimem I. Od 1867 provinční středisko osmanské říše.

adaptabilita, přizpůsobivost – □ *psychol.* soubor osobnostních vlastností, které usnadňují člověku snazší akt. přizpůsobení proměnlivým podmínkám prostředí, zejm. sociálního.

adaptace, přizpůsobení organismu určitým prvkům prostředí, umožňující úspěšnou existenci a rozmnožování v podmínkách tohoto prostředí. Probíhá během fylogenetického vývoje organismů, v menší míře i během individuálního vývoje. Projevy a lze sledovat morfologicky (změnou tvaru) a fyziologicky (změnou funkce i výkonu). □ aklimatizace

adaptací syndrom, nervově humorální, fylogeneticky fixovaná reakce na stresory zevního nebo vnitřního prostředí organismu. Obv. se projevuje mobilizací hormonů kůry a dřeně nadledvin. Cílem této reakce (celkový a. s.) je aktivizace kardiiovaskulárního systému (systému srdce a cév) a energ. zdrojů aktivizujících organismus. Nepřiměřené spuštění adaptací reakce se může stát jednou z příčin některých onemocnění, např. hypertenze, onemocnění věnitých tepen (srdeční koronární choroby) a vředové choroby.

adaptér, přídavné zařízení umožňující rozšíření funkce zařízení pro jiný druh činnosti; □ *výp. tech.* konstrukční prvek, určený k rozšíření schopnosti a funkcí hardwaru počítačů. Obv. má formu modulu či zásuvné desky, instalované do volných pozic na systémové desce počítače. Funkce a. pokrývají širokou škálu potřeb, od zobrazování až po tvorbu rozhraní pro připojování vnějších zařízení. □ slot

adaptivní radiace □ divergence

Addis Abeba [adys], hl. m. Etiopie, v Etiopické vysočině, 2 362 m n. m.; 2,21 mil. obyv. (1995). Hosp., polit. a kult. středisko státu, sídlo Organizace afr. jednoty (OAJ) a Hosp. komise OSN pro Afriku. Prům. potr., bavlnářský a zpracování kůží; montáž dop. prostředků a zeměd. strojů. Silniční křižovatka, železnice do Džibúti, mez. letiště. Univ. (1961). – Zal. 1885, od 1889 hl. m. Etiopie. Po obsazení it. vojsky 1936–41 hl. m. Italské vých. Afriky.

adekvace, □ *fil.* vlastnost poznání, věrnost poznání adekvátní cíli (poznávanému), jeho smyslu a kontextu. Zákl. problém filozofie, zejm. teorie poznání.

Adelaide [edelid], m. v Austrálii, hl. m. státu South Australia, v zálivu sv. Vincence; aglomerace 1,05 mil. obyv. (1993). Prům. a obch. středisko. Dop. křižovatka, nám. přístav, letiště. Univerzity (1874, 1966). – Zal. 1836.

Aden, Adan – m. na jihu Jemenu na pobřeží Adenského zálivu Ind. oceánu; 400 783 obyv. (1993). Rafinerie ropy. Prům. potr., textilní. Řemesla. Moderní tranzitní přístav, mez. letiště. – Pávodně součást státu Šába, od 7. st. součást Jemenu. Bohatý obch. přístav na cestě mezi Evropou a Indií. V 16.–18. st. pod tureckým vlivem, 1939–67 strategická brit. nám. základna, do 1990 hl. m. JLDL.

Adenauer Conrad, 5.1.1876 až 19.1.1967, něm. křesťanskodem. politik. 1949–63 první spolkový kancléř SRN, spoluzakl. CDU. Stoupence křesťanskodem. koncepcí evr. integrace, podporoval úplné začlenění SRN do atlantické politiky, SRN odmítala uznání hranice na Odře a Nise. Za jeho vlády byla SRN zakládajícím členem evr. integrace, 1955 přijata do NATO, 1957 spoluzakl. EHS. Ostře vystupoval proti kom. levici. S A. je spojována povál. obnova a vzestup SRN.

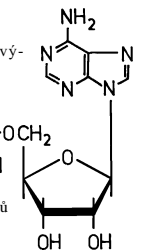
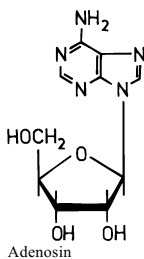
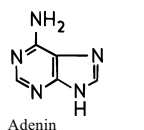
adenin [-ny-], 6-aminopurin – purinová báze; klíčová složka nukleových kyselin (DNA, RNA), některých koenzymů a nukleotidů. □ adenosin

adenosin, nukleosid, adenin navázaný na D-ribosu.

adenosinfosfáty, adenosin chemicky vázaný s jednou až třemi fosfátovými skupinami. Nukleotidy, jejichž energeticky bohatých fosfátových vazeb využívají organismy ke skladování a k transportu energie (hl. adenosintrifosfát, ATP).

adenoviry, nebalené živoč. viry obsahující jako nositele genet. informace dvouvláknovou DNA. Vyvolávají infekční onemocnění dýchací soustavy živočichů vč. člověka, některé jsou i onkogenní.

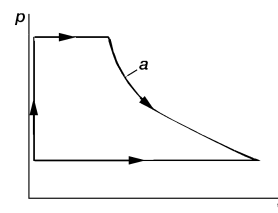
Adenský záliv, v Arab. moři mezi Arab. a Adenosintrifosfát

Somálským poloostrovem; průlivem Báb al-Mandab spojen s Rudým mořem. Přístavy Aden a Djibouti.

adheze, □ *fyz.* přilnavost – působení přitažlivých sil mezi částicemi povrchových vrstev dvou dotýkajících se chemicky různorodých látek. Význ. např. v dopravě, kde umožňuje hnacím kolům vozidlet valit se bez skluzu po jízdní dráze. Tažná síla na obvodu hnacích kol nesmí překročit nejvyšší hodnotu, tzv. tažnou sílu z adheze. Její velikost je závislá na rychlosti, stavu jízdní dráhy (kolejnic, vozovky) a na konstrukci hnacího vozidla; □ *právo* dodatečně přistoupení k mnohostranné smlouvě, zejm. mezinárodní, při němž přistupující stát přijímá jen některá její ustanovení.

adiabata [ady-], čára znázorňující ve stavovém diagramu adiabatický děj.

Průběh adiabaty pro dokonalý děj, a adiabatická expanze, p tlak, v objem

adiabatický děj [ady-ty-], □ *termodynamika* děj, který není doprovázen výměnou tepla mezi soustavou a jejím okolím.

adice [ady-], přidávání, slučování; □ *chem.* sloučení dvou částic v jedinou; nejběžnější jsou a. na násobné vazby, např.: $Cl_2 + CH_2=CH_2 \rightarrow ClCH_2-CH_2Cl$.

aditiva [adyty-], chem. přísady do motorových olejů snižující jejich stárnutí a zvyšující jejich trvanlivost a odolnost proti oxidaci, korozi a jiným nepříznivým vlivům.

adjektivum □ přídavné jméno

adjustace, vnější úprava, vybavení potřebným příslušenstvím; □ *ekon.* a) a. zboží nebo obalu – ochrana zboží před poškozením; zvyšuje jeho atraktivnost; b) a. účtu – porovnání účtu s doklady a přezkoumání správnosti před jeho odesláním.

administrativa [-ny-ty-] a) správa, zejm. státní nebo hospodářská; b) instituce nebo soustava institucí správy; c) osoby pracující ve správě; d) činnost spojená s vyřizováním spisové agendy.

Admirální ostrovy □ Bismarckovo souostroví

admitance, zn. Y – veličina, která charakterizuje vztah mezi proudem I a napětím U lineárního dvojpólu v střídavém el. obvodu. Operátorová a. je poměr Laplaceových obrazů proudu a napětí při nulových poč. podmínkách: $Y(p) = I(p)/U(p)$, kde p je komplexní číslo. Komplexní a. je poměr fázorů proudu a napětí: $Y = I_m/U_m = Ye^{j\psi} = G + jB$, kde Y je abs. hodnota (modul), ψ fázový posun mezi harmonickým proudem a napětím (měřený od napětí k proudu). Jednotkou v SI je siemens. Reálná složka komplexní a. G se nazývá konduktance, imaginární složka B susceptance. Převrácená hodnota a. je impedance.

adulcence, stadium ontogenetického vývoje (asi mezi 15. a 20. rokem), v němž se dospívající stává po stránce biol., psychologické a sociální dospělým člověkem.

Adonaj □ Jahve

Adónis [adónys], □ *řec. mytol.* krásný muž, do něhož se zamilovala Afroditá. Po smrti se mohl každoročně na půl roku vracet z podsvětí na zem.

adopce □ osvojení

Adorno Theodor, 11.9.1903–6.8.1969, něm. filozof, sociolog a estetik; představitel frankfurtské školy. Pokusil se sloučit fil. proudy levicový existencialismus, novohegelovskou dialektiku, marxismus a freudismus do krit. teorie společnosti a negativní dialektiky.

adrenalin, epinefrin – amin; hormon, který se tvoří v dřeni nadledvinek; 1-(3,4-dihydroxyfenyl)-2-methylaminoethanol, $(HO)_2C_6H_3-CH(OH)-CH_2-NH-CH_3$. Ovlivňuje krevní tlak, metabolismus sacharidů, přenos nervových vzruchů. □ noradrenalin

adresa, □ *výp. tech.* a) číslo nebo údaj charakterizující umístění datové položky v paměti počítače (číslo paměťové buňky, ve které je uložena strojová instrukce nebo položka dat); pojem a. se užívá pouze v souvislosti s pamětí s přímým přístupem, resp. pamětí s libovolným výběrem. □ RAM; b) v počítačových sítích údaj jednoznačně charakterizující síť jako takovou (síťová a.), nebo jednotlivé uzly; c) v rámci elektronické pošty údaj, který identifikuje příjemce (i odesílatele) zprávy.

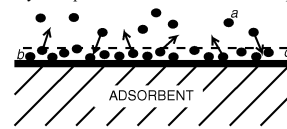
adresář, složka – □ *výp. tech.* prostředek pro organizování a seskupování souborů podle různých kritérií. Obsahem a. mohou být i další a. (podadresáře), vzniká tak hierarchická struktura a. (v DOS jde o obrácenou stromovou strukturu) začínající kořenovým adresářem. □ aktuální adresář; implicitní adresář

adriatický typ □ dinárský typ

Adršpásko-teplické skály, pískovcové skalní město v Broumovské vrchovině na Náchodsku; Čáp, 786 m. Skalní věže až 80 m vysoké. Součást CHKO Broumovsko (410 km², od 1991).

adsorbér, zařízení sloužící k pohlcování plynů, par a rozpuštěných látek na povrchu tuhých, obvykle sypkých hmot, např. aktivní uhlí. □ adsorbér

adsorpce, zachycování molekul, atomů, iontů, radikálů ap. látky (adsorbátu) obv. z plynné nebo kapalné fáze v obl. fázové rozhraní mezi touto fází a jinou, obv. pevnou látkou (adsorbentem). Je to jev výhradně povrchový, a to i v případě porézních látek (zachycování na vnitřních povrchích pórů). A. má klíčové postavení v chem. analýze a preparativních i analytických separačních metodách. □ absorpce

Adsorpce; a částice adsorbátu v tekuté fázi; b adsorbované částice adsorbátu; c mezifázi

adulár □ živec

advekce, □ *met.* a) přemísťování vzduchových hmot daných vlastností ve vodorovném směru; b) přenos určité fyzikální vlastnosti vzduchu vodorovným prouděním (větrem) v atmosféře.

advent, příchod; první část cirk. roku vymezená čtyřmi nedělemi před svátkem narození

Páně, doba duchovní přípravy na Vánoce.

adventisté sedmého dne [-ty-], kř. společenství, vzniklé v pol. 19. st. v USA. Zdůrazňuje očekávání druhého příchodu Ježíše Krista a z toho vyplývající životní vážnost. Zachová- vá sobotu jako den bohoslužby a odpočinku. – V ČR působí pod názvem Církev adventistů sedmého dne.

adventivní pupen ⊃ pacibulka

adverbiale ⊃ příslovečné určení

adverbium ⊃ příslovce

adverzní selekce ⊃ negativní výběr

advocatus diaboli [advokátus dyabolí, lat.], dčláblv advokát – a) formální odpůrce při svatořečení v římsk. církvi; b) obhájce špatné věci.

advokát, právník poskytující právní služby soustavně jako nezávislé povolání (zejm. zastupuje fyzické a právnické osoby před soudy a jinými orgány). – V ČR může být a. jen fyzická osoba, zapsaná v seznamu Č. advokátní komory, samosprávné stavovské organizace všech a. v ČR, zřízené zákonem 1990 (1996 se ze zákona stali a. komerční právníci, kteří 1990–96 poskytovali právní pomoc v podnikatelských věcech v ČR vedle advokátů).

Ady Andre, 22.11.1877–27.1.1919, maďarský básník; tvůrce moderní maď. lyriky formované francouzskými vlivy, secesí a symbolismem; č. výbory *Krev a zlato*, *Sám s mořem*.

Adygejsko, Adygejská republika – rep. v Rus. federaci, v regionu Severní Kavkazsko; 7 600 km², 447 000 obyv. (Rusové, Adygejci; 1993), hl. m. Majkop. Pěst. pšenice, kukuřice, slunečnice, cukrová řepa, ovoce, zelenina. Chov skotu. Prům. potr., stroj., dřevozpracující.

Adžanta, Ajanta – vesnice v Indii ve státě Maháráštra, sv. od m. Aurangábád. – Skalní chrámy s malbami a soškami, vytesané v údolí asi od 2. st. př. n. l. do 7. st. n. l. bud- dhistickými mnichy, jsou památkou svět. kult. dědictví UNESCO.

Adžarsko, Adžarie – auton. republika v jz. Gruzii při pobřeží Černého moře; 3 000 km², 386 400 obyv. (Gruzínci, 83 % Adžarové; 1993), správní středisko Batumi. Prům. loďár- ský, rafinace ropy, konzervárny. Pěstování subtrop. plodin. Přímořská a vysokohorská rekreační střediska.

Adžmán, Ajmán – nejmenší emirát ve Spojených arab. emirátech; 250 km², 118 900 obyv. (1995), hl. m. Adžmán.

AEN ⊃ útlum srozumitelnosti

Aeneas [éneás], Aineiás – □ *ant. mytol.* syn krále Anchisa a bohyně Afrodity, jeden z obránců Tróje. Po pádu města odplul do Itálie, kde sjednotil národ Latinů a stal se jeho králem. ⊃ Didó

aerace a) přirozené větrání, při kterém se výměna vzduchu ve větraném prostoru realizuje prostřednictvím rozdílu tlaku vzduchu, vyvolaného rozdílnou teplotou uvnitř a vně větraného prostoru a účinkem větru; b) provzdušňování spykých hmot a kapalin za účelem oxykličení. Oxykličení vody se uskutečňuje absorpcí vzdušného kyslíku přiro- zené nebo umělé. A. je např. nezbytná pro vývoj kvasinek v záparách nebo k stimulaci biochem. procesů v těstě. ⊃ aktivace; deaerace

aerobik pohybové-rytmická činnost prováděná určitou intenzitou, zatěžující oběhovou, srdeční a dýchací soustavu a vyžadující velkou spotřebu kyslíku. Nejvyšší soutěže: ME, MS.

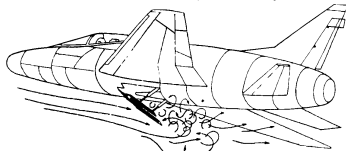
aerobióza, život v atmosféře obsahující kyslík. ⊃ anaerobióza

aerobní organismus [-nyz-], organismus vyžadující ke svému životu kyslík.

aerobus, dopravní letoun s velkou kapacitou cestujících (250–380) určený hl. pro střední tratě.

aerodisperze [-dy-], léková forma typu aerosolu, určená k ošetření kůže, sliznice nebo obnažené tkáně, k dezinfekci vzduchu a povrchu předmětů nebo k inhalaci ústy či nosem (v tomto případě musí být vybavena dávkovacím ventilem).

aerodynamická brzda, brzdící klapka, brzdící štít – plocha na letadle, jejímž vhodným nastavením (kolmo nebo šikmo k ose letounu) se sníží rychlost letu.

Aerodynamická brzda

aerodynamická jemnost, poměr vztlaku k čelnímu odporu při aerodynamickém sestupu umělého kosm. tělesa z oběžné dráhy. Pro určitou rychlost je podmíněna tvarem tělesa s asymetricky uloženým těžištěm.

aerodynamická síla, odpor prostředí kladený pohybu tělesa v plynu, např. v atmosféře.

aerodynamický profil, □ *let.* tvar řezu vedeného svisle křídlem ve směru letu. Charak- terizuje vlastnosti křídla nebo jiné plochy, poměr vztlaku k odporu, schopnost létat rychle či spíše podporovat nosnost letounu a jiné.

aerodynamický tunel, zařízení, v němž se napodobují jevy odehrávající se při skuteč- ném letu. Na části letadel či na celé stroje nebo jejich modely se nechá proudit vzduch a vzniklé síly a jevy se měří, zpracovávají a vyhodnocují.

aerodynamický tvar, proudnicový tvar – tvar, při kterém těleso daného objemu a za určitých podmínek klade nejmenší odpor při jeho obtékání reálnou tekutinou. Přibližně a. t. mají např. těla ryb nebo letadla.

aerodynamický třesk, akustický jev slyšitelný na zemi při průletu letadla nadzvukovou rychlostí. Vzniká okamžitou změnou tlaku vzduchu v rázové vlně v okamžiku, kdy letoun přechází z podzvukové do nadzvukové rychlosti.

aerodynamika, nauka popisující pohyb plynů proudících okolo tělesa, popř. pro- tékajících tímto tělesem, a jejich vzáj. působení.

aerofon ⊃ hudební nástroj

aerokosmický průzkum ⊃ dálkový průzkum Země

aerologie, část meteorologie, která studuje fyzikální děje probíhající ve vyšších vrstvách atmosféry, zejm. v troposféře.

aeromechanika [-ny-], část mechaniky zabývající se pohybem plynů a interakcí mezi plynem a pevnými tělesy. Zahrnuje aerostatiku a aerodynamiku.

aeronomie, nauka o horních vrstvách atmosféry s výraznou ionizací a disociací. Studuje ozonosféru, stratosféru, ionosféru, vnější mag. pole Země, vztahy mezi polární září a magnetosférou, meteorické jevy pomocí pozemních stanic, raket a družic.

aerosol, disperzní soustava složená z kapalných (mlha), pevných (prach, dým) nebo současně kapalných i pevných (kouř) částic rozptýlených v plynném prostředí.

aerostatika [-ty-], součást aeromechaniky; zkoumá podmínky rovnováhy hmotných těles pod vlivem vnějších sil. Využívá se např. při konstrukci balonů.

aerotriangulace, určování geodetických souřadnic měřických bodů ze vzáj. se pře- krývajících leteckých snímků.

Aesculaceae ⊃ jírovcovité

Aesculapius ⊃ Asklépios

Aetius Flavius [écius], asi 390–454, západofím. vojevůdce; 451 porazil Huny na Kata- launských polích.

afázie, ztráta nebo porucha řeči, vzniklá narušením řečových oblastí mozku.

afekt, krátkodobá intenzivní emoční reakce doprovázená výraznými motorickými, mimickými a vegetativními projevy.

afélium, afel, odslní – bod na dráze tělesa obíhajícího kolem Slunce, v kterém je vzdálenost tělesa od Slunce největší. ⊃ apsidá; perihélium

affettuoso [afetuózo, it.], □ *hud.* vzrušeně, s citem.

Afghánci, souhrnné ozn. obyvatel Afghánistánu (15,6 mil., 1990), tvořené více než 20 národnostmi. Nejpočetnější Paštunové (tzv. vlastní A., 8,15 mil.), Tádžikové (3,17 mil.), Hazárové (1,36 mil.), Uzbekové (1,36 mil.). Většina Afghánců jsou muslimové (74 % sunnité). Převážně zemědělci a chovatelé dobytka.

Afghánistán [-ny-], Islámský stát Afghánistán, paštský De Afghanistan Islami Daulat, darijský Daulate Islami Afghanistan – vnitrozemský stát v jihozáp. Asii; 652 090 km², 23,48 mil. obyv. (1995), hl. m. Kábul. – Vnitrozemský, převážně hornatý stát. Jih území je aridní, s písčitymi a kamenitými pouštěmi. Podnebí subtrop. kontinentální, převážně suché. Převažuje suchomilné pouštní a stepní rostlinstvo. – Mezi Afghánci jsou nejpo- četnější Paštunové (55 %), Tádžikové (20 %), Uzbekové (9 %), Hazárové (9 %). Úř. jaz. pašština a afghánská perština (dari). Náb. islám. Střední délka života 45 let, kojenecká úmrtnost 165 ‰ (1995). – Rozvojový agrární stát s ekonomikou rozvrácenou dlouho- letou obč. válkou; hodnotou HNP se řadí mezi nejhudší státy (765 US \$/obyv., 1995). Stát. dluh 1,5 mld. US \$ (1987). – Země. využívá 12,4 % rozlohy (dalších 46 % past- viny); primitivní výr. metody, nutně zavlažování. Převažuje rostl. produkce; hl. plodiny obilniny (pšenice), zelenina, brambory, cukrová třtina a řepa, olejnaty a bavlník. Pastevní chov ovcí, koz a skotu; asi 10 % obyvatel kočuje.

– Též se zemní plyn, uhlí, kamenná sůl, polodrahokamy, zlato. Prům. text. (zpracování bavlny a vlny), potr., chem. (hnojiva), stav. hmot. Řemesla. – Řídká dop. síť; část. splavná řeka Amudarja; mez. letiště Kábul a Kandahár. – Využívá se zejm. ovoce, kober- ce a rohože, zemní plyn, kůže, vlna, bavlna. Měn. jed. 1 afghání (AFA) = 100 púl. – Stát. zřízení: islámská republika, nejvyšší představitel prezident. Dvoukomorové Nár. shromáždění (Šúra, od 1992 rozpuštěno). – Správní členění: 31 provincií (vilájat).

Afghánistán – dějiny

3.–7. st.	součást říše Sasánovců
asi 1221	Čingischánův vpád
asi 1398	Tímúrovův vpád
od 16. st.	součást říše Mughalů
1747	samostatná afghánská říše
1838–42	první anglo-afghánská válka
1878–80	druhá anglo-afghánská válka
1885	Rusko uznalo brit. vliv v Afghánistánu
1919	vyhlášena nezávislost (uznána sov. vládou, neuznána brit. vládou); třetí anglo-afghánská válka
1933–73	vláda krále Záhir Šáha (*1914)
1973	svržena monarchie, vyhlášena republika
1977	vznik Lid. dem. strany Afghánistánu (kom. levice – LDSA)
1978	státní převrat, LDSA se zmocnila vlády
1979	roztržky a frakční boje v LDSA vedly k prokom. palácovému převratu, jenž 28.12. vyústil v žádost o sov. voj. zásah
1979–89	sov. intervence v A., obč. válka
1989	po vnitropolit. změnách v Sov. svazu stažena sov. vojska, pokračování obč. války mezi stoupenci kábúlského kom. režimu a islámskou opozicí
1992	Kábul dobyt islámskými bojovníky; počátek vojenského soupeření o moc mezi vítězi; prez. Nadžibulláh (1947–1996) zbaven moci, v červnu zvolen prez. B. Rabbání (*1940)
1993	pokračování voj. srážek mezi umírněnými a fundamentalisty; v lednu schváleno nové státní zřízení založené na islámu a sestaven prozatímní parlament; v červnu ustavena koaliční vláda
1994	těžké boje mezi voj. jednotkami prez. Rabbáního a prokom. povstálci
1996	voj. převrat; u moci islámští fundamentalisté (hnuti Taliban, zavedeny islámské zákony; obsazen Kábul, popraven býv. prez. Nadžibulláh, jednání o příměří neúspěšná
1997	zal. opoziční seskupení proti Talibanu – Nár. islámská fronta pro osvo- bození Afghánistánu

